

**Demokratizacijos  
procesų Lietuvoje  
sociologinė  
analizė**

VILNIUS 2013

UDK 321.7(474.5)

De228

Studijos sudarytoja dr. L. Kublickienė

Mokslo studija parengta Lietuvos socialinių tyrimų centro Sociologijos institute vykdant projektą „Demokratizacijos procesų Lietuvoje reprezentacijos individualioje sąmonėje“ (LMT ir LSTC sutartis Nr. SIN-03/2012).

Apsvarstyta Lietuvos socialinių tyrimų centro Mokslo tarybos posėdyje 2013 m. gruodžio 12 d. (protokolo Nr. MT-9).

**Recenzentai:**

Prof. dr. Jolanta Aidukaitė

Doc. dr. Giedrė Purvaneckienė

*Tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. SIN-03/2012)*

**Autoriai:**

© Gaidys Vladas

© Gečienė Ingrida

© Kublickienė Lilija

© Sviklas Eduardas Kęstutis

© Šutinienė Irena

© Žvinklienė Alina

© Lietuvos socialinių tyrimų centras

ISBN 978-9955-531-43-2

## TURINYS

<b>PRATARMĖ</b>	<b>6</b>
<b>1 SKYRIUS</b> DEMOKRATIJOS IR DEMOKRATIZACIJOS SAMPRATA. ESAMOS DEMOKRATIJOS BŪKLĖS VERTINIMAS	<b>12</b>
<b>2 SKYRIUS</b> DEMOKRATIJA IR ŽMOGAUS TEISĖS: MOTERŲ IR VYRŲ LYGIOS TEISĖS IR GALIMYBĖS	<b>53</b>
<b>3 SKYRIUS</b> DEMOKRATIZACIJA IR PILIETINĖS POLITINĖS KULTŪROS ĮSITVIRTINIMAS	<b>95</b>
<b>4 SKYRIUS</b> DEMOKRATIZACIJA IR EKONOMINĖ GEROVĖ. DEMOKRATIZACINIŲ POKYČIŲ VERTINIMAS	<b>122</b>
<b>5 SKYRIUS</b> PASITENKINIMAS DEMOKRATIZACIJOS ĖIGA IR POŽIŪRIAI Į JOS ATEITĮ	<b>142</b>
<b>6 SKYRIUS</b> DEMOKRATIZACIJOS PROCESAI IR SOVIETMEČIO ATMINTIS: AMBIVALENTIŠKUMAS AR NOSTALGIJA?	<b>166</b>
<b>NAUDOTA LITERATŪRA</b>	<b>195</b>

## PRATARMĖ

Mokslo studija *Demokratizacijos procesų Lietuvoje sociologinė analizė* skirta nagrinėti demokratizacijos procesų būklę ir raišką Lietuvoje per jų reprezentacijas individualioje sąmonėje.

Pasirinkta demokratizacijos procesų tyrinėjimo kryptis suponuoja tai, kad dėmesys studijoje kreipiamas ne į objektyvios demokratizacijos procesų būklės ar raiškos fiksavimą, o labiau į subjektyvių žmonių nuomonių apie esamą politinę sistemą atskleidimą. Į demokratizacijos procesus Lietuvoje siekiama žvelgti sociologiniu, socialiniu psichologiniu aspektu, atskleidžiant žmonių įsisąmonintą, deklaruojamą ir formuluojamą požiūrį, nuostatų ir vertinimų sluoksnį. Tačiau, kita vertus, svarbu pažymėti, kad subjektyvūs esamos politinės sistemos vertinimai nemaža dalimi lemia žmonių politinę elgseną ir tokiu būdu turi įtakos bendrai demokratizacijos raidai, o tai pagrindžia taikomos priegigos aktualumą.

Tenka pripažinti, kad Lietuvoje demokratizacijos procesai nagrinėjami daugiausiai politologiniu aspektu, akcentuojant demokratijos institucionalizavimo procesus bei demokratijos konsolidavimą (Krupavičius, 2004; Norkus, 2008; Morkevičius, Norkus, 2012). Tačiau, nepaisant to, kad vieningai sutariama, jog Lietuvoje demokratijos konsolidacija (įsitvirtinimas) jau yra pasiekta, atkreipiamas dėmesys į tai, kad kol kas tai nėra aukštos kokybės demokratija (Norkus, 2008).

Todėl nagrinėjant demokratizacijos procesų Lietuvoje ypatumus, pasitelkiama vystomosios demokratijos koncepcija (Carothers, 2009; Cunningham, 2008). Vystomosios demokratijos modelio požiūriu, demokratija suprantama plačiau nei politinis jos apibrėžimas – politinės ir pilietinės teisės vertinamos kaip lygiavertės ekonominėms ir socialinėms teisėms. Teigiama, kad „demokratizacijos procesas turi dvipusį priešastingumą su socialiniu ekonominiu vystymusi: kaip esminės demokratinio valdymo ypatybės prisideda prie socioekonominio vystymosi, taip ir socioekonominiai pasiekimai prisideda prie demokratizacijos“ (Carothers, 2009, p. 7). Stiprų ryšį tarp ekonominio išsivystymo ir demokratijos jau 1963 m. pabrėžė Seymouras M. Lipsetas, kuris teigė, kad kuo šalis yra labiau išsivysčiusi, tuo didesnė tikimybė, kad joje išsilaiskys demokratija (Lipset, 1960). Naujausi tyrimai rodo, kad ekonominės krizės sąlygoti socialinių teisių pažeidimai, pvz., taupymo programos (angl. *austerity*) smarkiai kenkia demokratijos standartams ir demokratiškam spendimų priėmimui Europoje (Hunko, 2012).

Kita vertus, ekonominio išsivystymo svarba demokratizacijai siejama su tuo, kad vystantis ekonomikai sukuriamas platus išsilavinusių ir savarankiškai mąstančių vidurinės klasės žmonių sluoksnis, kartu vyksta vertybių ir motyvacijos pokyčiai (Welzel, Inglehart, 2008). Todėl Christianas Welzelis ir Ronaldas Inglehartas (2008) pažymi, kad demokratizacijai svarbus tiek materialinis, tiek mentalinis, tiek ir teisinis žmonių įgalinimas (žr. 0.1 pav.). Autorių požiūriu, didesnis materialus ir mentalinis įgalinimas reiškia, kad žmonės gali ir nori praktikuoti demokratines laisves, o tai, savo ruožtu, užtikrina didesnę demokratijos kaip teisinio žmonių įgalinimo tvarumą.



0.1 pav. Žmonių įgalinimas demokratizacijai

Studijoje naudojama metodologinė prieiga – demokratizacija apima politinius, socialinius kultūrinius ir socialinius ekonominius procesus. Todėl, siekiant ištirti Lietuvos gyventojų požiūrį į demokratijos kokybę, studijoje naudojami subjektyvūs socialiniai indikatoriai, kurie leidžia sužinoti įvairių demokratizacijos proceso aspektų (socialinio ekonominio, socialinio kultūrinio, politinio) suvokimą ir vertinimus. Manoma, kad toks kompleksinis požiūris į demokratizacijos procesus, leis inovatyviai prisidėti prie demokratizacijos diskurso Lietuvoje.

Studiją sudaro šeši skyriai, kuriuose nagrinėjami skirtingi Lietuvos demokratizacijos procesų aspektai.

1 skyriuje „*Demokratijos ir demokratizacijos samprata. Esamos demokratijos būklės vertinimas*“ analizuojama, kaip politiniai demokratijos ir demokratizacijos proceso aspektai reprezentuojami individų sąmonėje. Tiriama, ką Lietuvos gyventojams reiškia sąvoka „demokratija“, su kuo ji jiems asocijuojasi. Siekiant visapusiškai ir kompleksiskai įvertinti demokratijos ir demokratizacijos sampratą dabarties Lietuvoje, naudojami kokybiniai, kiekybiniai ir palyginamieji duomenys. Įdomus ir svarbus skyriuje nagrinėjamas aspektas – kaip gyventojai vertina dabartinę demokratijos būklę Lietuvoje, kokius privalumus ir trūkumus jie mato, kaip vertina dabartinę pilietinių ir politinių teisių padėtį. Taip pat skyriuje detalai analizuojamas gyventojų pasitikėjimas

ar nepasitikėjimas įvairiomis institucijomis, ieškoma šių vertinimų priežastinių ryšių, parodomas pasitikėjimo institucijomis ryšys su demokratijos būklės vertinimu.

2 skyriuje „*Demokratija ir žmogaus teisės: moterų ir vyrų lygios teisės ir galimybės*“ nagrinėjamas teisinės ir institucinės žmogaus teisių apsaugos dabartinėje Lietuvoje kontekstas ir nacionalinių žmogaus teisių studijų turinys. Žmogaus (moterų ir vyrų) lygių teisių ir galimybių teisinė ir institucinė apsauga čia suprantama kaip vienas iš skiriamųjų modernybės ir dabartinės demokratinės valstybės bruožų. Siekiant nustatyti Lietuvos gyventojų žmogaus teisių diskurso turinį ir bendrąsias jo pokyčių tendencijas Europos kontekste, naudojamosi („Eurobarometro“) diskriminacijos palyginamųjų kiekybinių tyrimų duomenimis. Remiantis atlikto kiekybinio tyrimo duomenimis, atskleidžiama moterų teisių ir lygybės svarba bendroje demokratijos sampratoje, teisės į lygybę garantų žinojimas, pasitikėjimas žmogaus teisių apsaugos institucijomis ir diskriminacijos reiškinių Lietuvos visuomenėje suvokimas. Taip pat nagrinėjama diskriminacijos patirtis ir pažeistų lygių teisių atkūrimo galimybių suvokimas. Ypatingas dėmesys skiriamas vienam iš svarbiausių modernios demokratinės valstybės žmogaus teisių užtikrinimo mechanizmui – ombudsmenų institucijai.

3 skyrius „*Demokratizacija ir pilietinės politinės kultūros įsitvirtinimas*“ skirtas pilietinės visuomenės kaip esminės demokratijos prielaidos problematikai. Nagrinėjant demokratizacijos procesų reprezentacijas individualioje sąmonėje, šiame skyriuje analizuojamos subjektyvios politinio ir pilietinio dalyvavimo dedamosios, kurios tiesiogiai nepriskiriamos pilietiniam dalyvavimui, nors turi didžiulę reikšmę potencialiam aktyvumui. Remiamasi Gabrielio A. Almondo ir Sidney Verbos politinės kultūros koncepcija, kuri suprantama kaip „subjektyvioji politikos sritis“, didžiausią dėmesį skirianti žmonių nuomonėms, požiūriams, nuostatomis į su politika susijusius dalykus. Skyriuje, nusakant Lietuvos pilietinės visuomenės būklę ir pilietinės politinės kultūros įsitvirtinimą, naudojamosi tradiciniais politinės kultūros identifikavimo rodikliais – nagrinėjamos politinio dalyvavimo prielaidos (t. y. domėjimasis politika, pasitikėjimas politinėmis partijomis, išrinkta valdžia), pilietinės įtakos vertinimai, gyventojų nuostatos į politinę ir pilietinę veiklą, solidarumo suvokimas.

4 skyriuje „*Demokratizacija ir ekonominė gerovė. Demokratizacinių pokyčių vertinimas*“ nagrinėjama, kaip Lietuvos gyventojai vertina asmeninę ir savo šeimų ekonominę, finansinę padėtį, kokias mato ekonomines bei socialines perspektyvas. Tiriama, kaip ir koku pagrindu Lietuvos gyventojai tapatinasi su tam tikra visuomenės klase / socialine grupe. Taip pat aptariami priimtinausi elgesio modeliai blogėjant ekonominei šalies situacijai, analizuojamos migracinės nuostatos. Pateikiami tarptautinio tyrimo „Political Culture, Political and Economical Orientations in Central and Eastern Europe during the Transition to Democracy“ rezultatai, kurie nusako, kaip Lietuvos ir

kitų pokomunistinių Europos šalių gyventojai 1990–1991 m. vertino demokratizacijos procesus priklausomai nuo jų amžiaus, išsimokslinimo, socialinio statuso bei finansinės padėties.

5 skyrius „*Pasitenkinimas demokratizacijos eiga ir požiūriai į jos ateitį*“ skirtas demokratijos ir subjektyvaus gerovės vertinimo santykio analizei. Po demokratinės santvarkos įvedimo žlugus socialistiniam režimui, sumažėjęs subjektyvus savo gerovės vertinimas pokomunistinėse šalyse sukėlė abejonių vyraujančia teorine prielaida, kad demokratinė santvarka yra lemiantis pozityvaus savo gerovės vertinimo veiksnys ir iškėlė dvi alternatyvias šių kintamųjų ryšio teorines prielaidas: 1) vyraujantis aukštas subjektyvus savo gerovės vertinimas užtikrina demokratijos vystymąsi ir išlikimą, 2) tiek demokratijos vertinimas, tiek subjektyvus savo gerovės vertinimas yra sąlygojami kitų, dažniausiai ekonominių ir kultūrinių veiksnių. Skyriuje siekiama patikrinti šias prielaidas Lietuvos demokratizacijos eigos atveju, tiriant subjektyvaus savo gerovės vertinimo rodiklį – pasitenkinimo gyvenimu ir laimės pojūčio – kaitą nuo nepriklausomybės atkūrimo, jų sąsajas su „Freedom House“ indekso matuojamu demokratijos lygiu bei subjektyviai vertinamais demokratinės santvarkos vystymo, ekonominiais ir kultūriniais veiksniais. Taip pat skyriuje nagrinėjama, kokią įtaką demokratizacijos procesų vertinimui daro požiūriai į savo ir šalies ekonominę bei socialinę ateitį ir požiūriai į demokratizacijos pokyčių kryptį. Požiūriai į demokratizacijos pokyčių kryptį tiriami remiantis Lietuvos pažangos strategijoje „Lietuva 2030“ numatyta ateities Lietuvos visuomenės vizija, suformuluotomis pagrindinėmis Lietuvos visuomenės raidos kryptimis ir tikslais. Aiškinamasi, kokių tikslų, visuomenės nuomone, reikėtų siekti visuomenėje per artimiausius dešimt metų ir koks yra visuomenės pritarimas sumanios visuomenės, besimokančios visuomenės bei sumanaus valdymo vystymo kryptims.

6 skyriuje „*Demokratizacijos procesai ir sovietmečio atmintis: ambivalentiškumas ar nostalgija?*“ nagrinėjamos sovietinės praeities interpetacijos gyventojų kolektyvinėje atmintyje kaip reakcija į demokratinių dabarties transformacijų patirtis. Žmonių komunistinės praeities vertinimai yra stipriai susiję su jų požiūriu į dabartį, todėl neatsitiktinai sovietmečio vertinimai svarbūs šalies politiniame ir publicistikos diskurse: jie ryškiai diferencijuoja politines ideologijas, o teigiamas požiūris į sovietinę praeitį politiniame diskurse neretai vertinamas neigiamai, kaip „sovietmečio nostalgija“, išreiškianti nepritarimą demokratizacijai bei retrogradišką norą „sugrąžinti“ komunistinę praeitį. Remiantis kiekybinio ir kokybinio empirinio tyrimo duomenimis, skyriuje šie politizuoti vertinimai ginčijami, atskleidžiant sovietmečio atminties ambivalentiškumą ir politinį „nepavojingumą“. Gyventojų atmintyje vyraujančiose sovietmečio intepretacijose atskiriami ir skirtingai vertinami sovietmečio kasdienybės ir

politiniai aspektai: žmonės teigiamai prisimena ir vertina nemaža vėlyvojo sovietmečio kasdienybės reiškinių, suvokdami juos kaip „nepolitinius“, tuo pat metu neigiamai vertindami politinius sovietinės sistemos aspektus ir kai kuriuos kasdienybės reiškinius. Suvokiamas ir teigiamų, galimai nostalgiskų vertinimų selektyvumas, utopiškumas ir sovietinės praeities negrįžtamumas, pripažįstant dabarties demokratijos pranašumus. Nagrinėjant sovietmečio vertinimų ryšius su demokratizacijos suvokimais ir socialinės-demografinės padėties rodikliais, atskleidžiamos sovietmečio atminties reikšmės amžiaus grupėse, taip pat ryšiai su nuostatomis dabarties demokratizacijos atžvilgiu bei socialinės-ekonominės marginalizacijos jausenomis ir kontekstais.

Mokslo studija parengta remiantis empiriniais duomenimis, kurie buvo gauti vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuotą tyrimą „Demokratizacijos procesų Lietuvoje reprezentacijos individualioje sąmonėje“. Tyrime, siekiant išsamios demokratizacijos procesų analizės, buvo derinami kiekybinis ir kokybinis informacijos rinkimo būdai – anketavimas ir fokus grupių interviu. Tokiu būdu kiekybinė informacija (leidžianti nustatyti nuomonių ir požiūrių pasiskirstymus) buvo praturtinta kokybiniais duomenimis, kurie fiksavo bendrą situacijos kontekstą, leido atskleisti nuomonių ir vertinimų subjektyviai suvoktas priežastis.

Siekiant įvertinti Lietuvos gyventojų su demokratizacijos procesais susietas nuomones bei vertinimus, buvo atliktas reprezentatyvus kiekybinis tyrimas. Apklausa atliko bendra Lietuvos ir Didžiosios Britanijos rinkos ir viešosios nuomonės tyrimų kompanija „Baltijos tyrimai“. Iš viso buvo apklausti 1008 vyresni nei 18 metų respondentai. Tyrimas vyko 38 miestuose ir 52 kaimuose. Apklaustųjų sudėtis atitinka 18 metų ir vyresnių Lietuvos gyventojų sudėtį pagal lytį, amžių, išsimokslinimą, tautybę, gyvenvietės tipą. Maksimali statistinė paklaida neviršija 3 proc. esant 95 proc. patikimumo lygiui. Iš viso anketoje buvo 298 klausimai (įskaitant klausimus – klausimų blokuose), taip pat 16 socialinių demografinių parametrų.

Taip pat buvo atliktas kokybinis tyrimas – fokusuotos grupinės diskusijos. Jos vyko 2012 m. gruodžio mėnesį Vilniuje. Tyrimą atliko bendra Lietuvos ir Didžiosios Britanijos rinkos ir viešosios nuomonės tyrimų kompanija „Baltijos tyrimai“. Iš viso vyko trys grupinės diskusijos. Pirmą grupę sudarė vyresni nei 50 metų žmonės (pusė vyrų ir pusė moterų, maždaug pusė dirbančių ir pusė nedirbančių). Šią grupę sąlyginai vadinome „vyresniųjų“ grupe. Antrąją grupę sudarė jaunimas iki 30 metų (pusė vyrų ir pusė moterų, visi dirbantys, save vertinantys kaip sėkmingus, jau įsitvirtinusių gyvenime – pajamos aukštesnės nei vidutinės, dirbantys kvalifikuotą darbą). Šią grupę vadinome „sėkmingo jaunimo“ grupe. Trečioji grupė – taip pat jaunimas iki 30 metų. Tačiau tai nesėkmingi, nepatenkinti savo gyvenimu, neįsitvirtinę, turintys finan-



sinių sunkumų ar problemų (gauna minimalią algą arba bedarbiai, turintys sunkumų susimokėti komunalinius mokesčius). Šią grupę pavadiname „nesėkmingo jaunimo“ grupe.

Mokslo studiją parengė Lietuvos socialinių tyrimų centro Sociologijos instituto mokslininkų kolektyvas: dr. V. Gaidys (1 skyrius), I. Gečienė (5 skyrius), dr. L. Kublickienė (3 skyrius), E. K. Sviklas (4 skyrius), I. Šutinienė (6 skyrius), dr. A. Žvinklienė (2 skyrius).

De228 **DEMOKRATIZACIJOS PROCESŲ LIETUVOJE  
SOCIOLOGINĖ ANALIZĖ**

Lietuvos socialinių tyrimų centras. Vilnius, 2013, 173 p.

ISBN 978-9955-531-43-2

Mokslo studijoje nagrinėjama demokratijos ir demokratizacijos samprata, įvertinama esamos demokratijos būklė Lietuvoje. Analizuojama žmogaus teisių situacija, moterų ir vyrų lygių teisių užtikrinimo klausimai. Nagrinėjama pilietinės politinės kultūros įsitvirtinimo situacija, ekonominės gerovės ir demokratizacinių pokyčių vertinimo klausimai. Pateikiama, ar Lietuvos gyventojai patenkinti demokratizacijos raida Lietuvoje, ko jie laukia iš ateities, kaip jie vertina praeitį. Studija parengta 2012 m. atlikto Lietuvos gyventojų reprezentatyvaus tyrimo pagrindu.

UDK 321.7(474.5)

Leidėjas: Lietuvos socialinių tyrimų centras  
A. Goštauto g. 11, 01108, Vilnius  
Tiražas: 200 egz.